

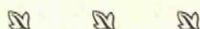
achtig, maar de bek, zoowel aan boven- als onderkaak is grijs-loodkleurig, met een eenigszins paarsachtige doorschemering".

Wat moeten we hiervan nu denken? Men zou afgaande op deze gegevens haast gaan veronderstellen dat zeer jonge dieren licht gekleurd zijn, dat ze daarna zeer veel donkerder worden om op lateren leeftijd weer lichter te worden. Of bestaan er misschien aanzienlijke individuele variaties bij den butskop? Laten we voorloopig maar vaststellen, dat het in de literatuur gegeven schema in zijn algemeenheid stellig niet juist kan zijn en tevens dat er nog groote hiaten in onze kennis van deze groep bestaan, zoodat iedere stranding van groot belang kan zijn en niet verloren mag gaan.

G. C. A. JUNGE.

LITERATUUR.

- COLLETT, R., 1906. Nogle Meddelelser om Naebvalen (Hyperoodon) og Hvidfisker (Delphinapterus). Bergens Mus. Aarborg no. 6.
- DEINSE, A. B. v., 1931. De fossiele en recente Cetacea van Nederland.
- FREUND, L., 1932. Die Tierwelt der Nord- und Ostsee, Lief. 22, Cetacea.
- GRAY, D., 1882. Notes on characters and habits of the bottlenose whale. Proc. Zool. Soc., London.
- HARMER, S. F., 1918 en 1927. Report on Cetacea, Brit. Mus., 5 en 10.
- KÜKENTHAL, W. G., 1900. Die Wale der Arktis. Fauna arctica, Bd. 1, Lief. 2.
- MILLAIS, J. G., 1906. The mammals of Great Britain and Ireland, vol. 3.
- SOUTHWELL, T., 1883. On the beaked or bottlenosed whale. Trans. Norfolk and Norwich Nat. Soc., vol. 3.
- STRIJBOS, JAN P., 1932. Strandvondsten. De Lev. Natuur. Jrg. 37.
- VROLIK, W., 1848. Natuur- en Ontleedkundige beschouwing van den Hyperoodon. Nat. Verh. Holl. Maatsch. van Wet., Haarlem.

DE BOKKEN-ORCHIS ZAAIT ZICH UIT!

In de jaargang XXXVI, blz. 138 van dit tijdschrift, vinden de lezers een artikel van mijn hand, waarin ik de vondsten van Bijen- en Bokken-Orchis op Voorne beschreef, de eerste een vondst van Mosterddijk uit Rockanje, de tweede, één van mij.

De Bijen-Orchis is achteruit gegaan. Door de algehele uitroeiing van de konijnen is het gras veel sterker gegroeid dan vroeger, zodat dit *mogelijk* een oorzaak is van een minder gunstige bestaansmogelijkheid voor deze orchidee. De ervaring met andere soorten, *Anacamptis* en *Epipactis latifolia*, leert dat minder konijnen en meer grasgroei gunstig is voor de orchideeën, maar de mogelijkheid van een ongunstige invloed van de nogal sterke grasgroei in het zeer kalk- en slibrijke Voornse zand, mag toch niet weggecijferd worden. Ernstiger lijkt mij de beschadigingen aan de plant, die bij afwezigheid van konijnen, niet anders dan door fasanten toegebracht kunnen zijn, welke zeer talrijk zijn in dit gebied. Hoe het ook zij, het aantal van 12 stuks op twee groeiplaatsen is gereduceerd tot een drietal planten op één groeiplaats en in de naaste omgeving is, ondanks nauwkeurig nazoeken van het terrein, nog geen jonge plant gevonden. Wat niet wegneemt, dat dit nog plaats kan hebben, want met de Bokken-orchis hadden we er ook reeds aan gewanhoopt. Het gerucht ging reeds, dat het enige exemplaar, ondanks de afrastering tegen de konijnen, ook verdwenen was.

De bloei was in het jaar van de vondst in 1931, een zeer behoorlijke. In 1932 was deze iets zwakker. In beide jaren heeft de plant zaad gegeven, nadat deze in het eerste jaar ten overvloede met stuifmeel van een Fransche bloem, welke op de biologische tentoonstelling in Arnhem geweest was, bestoven was. In het tweede jaar gaf de bloem echter zonder deze hulp rijkelijk zaad.

In het derde jaar, 1933, is de knop door een fasant beschadigd en in 1934 en 1935 was de plant te zwak om te bloeien, wat wel de oorzaak zal zijn tot de geruchten, dat de plant dood was.

Want de Bokken-Orchis genoot in het dorp Rockanje reeds een bekendheid, vooral onder de jeugd, die maakte dat een schooljongen aan de leider van een entomologische excursie vroeg of hij het „Bokken-orgel”, reeds gezien had!

Iedere herfst kwam het rozet, zooals ook bij *Ophrys*, *Anacamptis* en *Orchis Morio* het geval is, boven den grond en toen ik in Januari deze weer vond, was ik zeer blij dat de slechte geruchten onjuist waren.

Want geheel overblijvend zijn de meeste orchideeën niet. Individuen met een bepaalde afwijking kon ik jarenlang op dezelfde plek waarnemen, tot ze zonder verklaarbare oorzaak toch wegbleven.

Ook was de grasgroei door de afrastering tegen konijnen zeer toegenomen en aan de hand van de vergelijking met de achteruitgang van de Bijen-orchis en het ieder jaar zwakker worden van de Bokken-orchis-plant, was ik geneigd de boze geruchten te geloven.

Zo was mijn vreugde reeds groot over het stevige rozet, dat ik zonder moeite tussen het gras vond, tot ik een jong orchideeën-kiemplantje vond binnen het gaas. 't Moest wel een jonge Bokken-orchis zijn, want *Anacamptis* en *Orchis Morio* hebben een andere tint van blad, meer grasgroen en dat het juist Bijen-orchis zou zijn, meer dan een kilometer van de groeiplaats en juist bij de Bok, dat was al te onwaarschijnlijk.

We waren met z'n vieren

en zo ging ieder aan het zoeken, overal in 't rond en er kwamen niet minder dan 8 kiemplanten te voorschijn en het lijkt mij niet onmogelijk, dat er nog meer zijn.

Die 8 planten stonden allen ten N. O. van de oude plant, wat de invloed van de overheersende Z. W. wind typisch demonstreert.

Drie stuks maakten op mij de indruk een jaar ouder te zijn dan de overige vijf, wat inderdaad nog kleine peuters waren van 1½—2 cm lengte. Deze drie grotere moeten dus reeds in een vorige winter over het hoofd gezien zijn.

Inderdaad had ik vroeger alleen vlak bij de oude plant naar kiemplanten gezocht en niet verder buiten de afrastering. Want alles was dubbel omrasterd, vlak om de oude plant een „kooi” en ruim om de groeiplaats heen een gaas van een 100 m omtrek dat echter omgevallen lag, zodat er konijnen over waren geweest en de hier gereproduceerde kiemplant sporen van vraat vertoont.

De geografische verbreiding van *Himantoglossum*, die in hoofdzaak tussen Parijs en Lisabon ligt, wijst op een voorkeur voor een milde Atlantische winter. Ook het feit, dat de plant slechts drie keer in de duinen waargenomen is, wijst niet op een bijzondere geschiktheid voor ons klimaat.

Maar bij Santpoort is de tros in het eerste jaar afgesneden, zodat de plant geen zaad heeft

Foto C. Sipkes.

Fig. 1. Kiemplant van de Bokken-orchis in het Natuurmonument Voorne's Duin. 12 Jan. '36.

kunnen maken en met de Katwijkse plant, gevonden in de herbarium-über-alles-periode, zal dit ook wel het geval geweest zijn.

De Voornse Bokken-orchis is niet „mee”, wel „op” genomen en heeft twee jaar zaad gegeven. De acht (of meer?) kiemplanten wijzen erop, dat voortzaaiing mogelijk is, mogelijk ook zonder kruisbestuiving. De jonge planten staan aardig beschut onder kruipwilg. De zon doet in onze sneeuwloze winters trouwens meer kwaad dan de vorst. *Deze uitzaaïing geeft de Bokken-orchis op het Voornse natuurmonument een kans als deze in ons land nog nooit gehad heeft.* Treffen we het enkele jaren met niet te strenge vorst, dan krijgen we meerdere bloemen en kans op kruisbestuiving wat toch nooit kwaad kan. We krijgen dan een veel grotere hoeveelheid zaad dat mogelijk naar veel meer plaatsen getransporteerd wordt.

Tegen de konijnen zullen door Natuurmonumenten maatregelen genomen worden, ze behoeven er trouwens niet geheel voor uitgeroeid te worden, als ze maar beneden de chronische overbevolking blijven.

Foto C. Sipkes.

Fig. 2. Rozet van de Bokken-orchis in de winter. De uitgebloeide stengel ligt er overheen.

Desondanks heeft de Bokken-orchis zich daar zonder mijn toedoen gevestigd en later, dank zij beschermende maatregelen, uitgezaaid en deze groeiplaats behoort niet tot het korte lijstje van geslaagde uitzaaïingen of uitplantingen dat ik „ter bevoegder plaatse”¹⁾ opgaf.

We nemen aan, dat de vogels de stoffijne zaden over de grote afstanden vervoeren en de wind over de korte afstanden, daar kiemplanten meestal enkele meters van de oude plant gevonden worden.

We kunnen aannemen, dat zaden van buitenlandse Orchideeën regelmatig in onze streken gebracht worden door de vogeltrek, ook in 't voorjaar staan ze dikwijls nog met zaad.

Waar dit zaad in onze laagveenweiden en heidevelden terecht komt, kiemt er nooit iets van. In het duin met zijn hoog kalkgehalte, zijn schrale begroeiing, evenals op de kalk-heuvels en schrale weiden van Zuid- en West Frankrijk, komt er soms een zaadje tot ontwikkeling. Voorbeelden zijn de *Gymnadenia odoratissima* door Prof. Jeswiet en de Koraalwortel door de heer

1) Het Instituut voor Vegetatie-onderzoek in Nederland, secr. Jan G. Sloff te Bergen op Zoom.

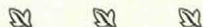

Bijleveld bij Bergen gevonden, de Bijen-orchissen bij Wijk aan Zee, Hoek van Holland en den Haag, de Dennenorchis bij Schoorl, de Berg-Nacht-Orchis en de Soldaatjes bij Velsen en de Soldaatjes bij Katwijk.

De Koraalwortel is er nog, de Dennenorchis staat er nu bij tienduizenden.

Wat zal de Bokken-orchis doen? Ik blijf bang voor de strenge winters, maar hij heeft een kans als nooit te voren.

C. SIPKES.

WOLFSKLAUWEN EN PAARDESTAARTEN.

A. ONZE WOLFSKLAUWEN.

Als ik over wolfsklauwen hoor of lees, zie ik altijd weer voor me de eerste bladzij uit „Hei en Dennen”, het bekende boek uit de mooie serie werken, die Heimans en Thijssse schreven over planten en dieren, en die nog altijd tot de allerbeste op dit gebied behooren.

Op de eerste pagina staat een tekening van *Lycopodium clavatum*, en daar begint het verhaal van Kruiden-Marie, de geheimzinnige vrouw, wier geschiedenis den auteur nooit geheel klaar werd. Wat heb ik als jongeling genoten van dit boek. De wetenswaardigheden, de prettige stijl, de vaak verwonderlijk-knappe teekeningen oefenden een buitengewone bekoring uit! En sinds dien zijn de wolfsklauwen onverbrekkelijk geassocieerd aan Kruiden-Marie.

Nu ligt er over de Wolfsklauwen ook werkelijk, evenals over dat oude vrouwtje, een waas van geheimzinnigheid. Ze zijn niet meer van dezen modernen tijd, ze verplaatsen ons in lang vervlogen dagen, in vroegere perioden van de aardgeschiedenis, in den tijd van schub- en

Fig. 1. *Lycopodium annotinum* L.

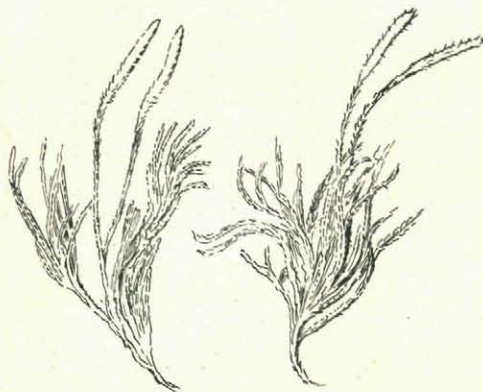

Fig. 2. *Lycopodium complanatum* γ *anceps*.

zegelboomen! Merkwaardig is intusschen, dat echte wolfsklauwen fossiel veel minder algemeen zijn, dan wel gemeend is: de zgn. *Lycopodites* (*Palaeozoicum*) bleken nader verwant aan de Selaginellaceae, dan aan de Lycopodiaceae.

Maar om tot de recente wolfsklauwen terug te keeren, en dan wel in 't bijzonder tot de inheemsche, ik geloof, dat deze ook zoo langzamerhand veel minder algemeen zijn, dan ik wel graag zou willen en dan afgeleid zou kunnen worden uit de opgaven, waarnaar de plantenkaartjes (fig. 5) zijn samengesteld. Vele van deze opgaven toch zijn oud, sommige bijkans honderd jaar! En 't gebied, waar onze Lycopodiaceën zich thuis voelen, slinkt elk jaar met tientallen hectaren.